

KÉZAI SIMON ÉS A XIII. SZÁZAD VÉGI KÖZNEMESI IDEOLÓGIA
NÉHÁNY VONÁSA*

Kézai Simon¹ a XIV. századi krónikakompozíció részeinek megalkotói közül az első névről ismert történetírónk. Születésének helyét illetően Szabó Károly Bihar,² Csánki Dezső Pest,³ Domanovszky Sándor pedig Zemplén megye mellett foglalt állást.⁴ A kérdést általában arra élezték ki, hogy Kézai ismerte-e a hun-történet színhelyét szerepeltetett Dunántúlt, azaz ő a hun-történet szerzője vagy nem. Holott a Dunántúl ismerete nem közvetlen függvénye a születési helynek,⁵ hiszen mint udvari klerikus — bárhol látta is meg először a napvilágot — jól megismerhette a Dunától nyugatra fekvő területet. Az a probléma pedig, hogy Kézai-e a szerzője a hun-történetnek, nem topográfiai ismeretek kérdése.

Hasonlóképpen nincs eldöntve Kézai származása sem. Egyesek félszabad vagy szolgarendű,⁶ mások kis-, illetve köznemesi családból eredeztetették.⁷ Mivel Kézairól úgyszólván alig van okleveles anyag, így a származás kérdése valóban nem tisztázható egyértelműen, de tulajdonképpen nem is elsőrendűen érdekes. A lényeg inkább az, hogy milyen eszméket milyen politikai célok szolgálatába állít. Ehhez a mű elemzése ad egyedül biztos kiindulópontot.

* A jelen dolgozat egy nagyobb tanulmánynak egyik, az önálló publikáció követelményei szerint átalakított része. Nem tarthattuk feladatunknak, hogy itt kitérjünk a magyar krónikák eredeztetéséről vallott nézetünk ismertetésére; ilyen módon az általunk feltételezett, Kézai munkáját megelőző és eme írásunkban utalásszerűen érintett krónikás alkotások keletkezését, ideológiai arcélét illetően rövid összefoglalásunkra (KRISTÓ Gyula: A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairódmunkában. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. 1968.) kell hivatkoznunk.

¹ A Kézaira vonatkozó régebbi irodalmat I. DOMANOVSZKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány. Bp. 1906. 151—180.; az újabb irodalomról ifj. HORVÁTH János műveinek [Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. (továbbiakban: Stílusproblémák) 350—388.; A hun-történet és szerzője. ItK 1963. 446—476.] lapalji jegyzetei tájékoztatnak.

² SZABÓ Károly: Kézai Simon mester magyar krónikája. Magyarország történetének forrásai I. köt. III. füzet. Pest 1862. I. l., 2. jegyz.

³ CSÁNKI Dezső: Kéza. Száz 1903. 886—890. — L. még ECKHARDT Sándor: Attila a mondában. NÉMETH Gyula (szerk.): Attila és hunjai. A Magyar Szemle Könyvei XVI. Bp. 1940. 197.

⁴ DOMANOVSZKY Sándor: Kézai és a hunkrónika. Károlyi-Emlékkönyv. Bp. 1933. 128—132. — L. még CSÓKA J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Irodalomtörténeti Könyvtár 20. Bp. 1967. 599.

⁵ HORVÁTH János (Stílusproblémák 354.) is eldöntetlennek ítéli a születés helyét.

⁶ CSÁNKI Dezső: i. m. 890.; DOMANOVSZKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája 149.; HORVÁTH János: Stílusproblémák 379.; MÁLYUSZ Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Tudománytörténeti tanulmányok 5. Bp. 1967. 54.

⁷ GERÉZDI Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Irodalomtörténeti Könyvtár 7. Bp. 1962. 27.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 599.

A középkori történetírásban szinte kötelező a népek *bibliikus eredeztetése*. A korai krónika Kámtól,⁸ Anonymus⁹ (s minden bizonnyal egy, P. mestert közvetlenül megelőző XIII. század eleji krónika) pedig Jáfettől vezeti le a magyarokat. Kézai Jáfet → Thana (szkíta király) → Menroth leszármazási sort közöl.¹⁰ Közvetlen és sokoldalú párhuzam Kézai Menrothja és a bibliai Nimródja (Nemprothja) között nincs, mégis bizonyos, hogy Kézai Menrothra ruházta Nimród tetteit. Honnan való Menroth neve? Györffy György szerint a XI. századi gestából, azaz a hagyományból,¹¹ *ifj. Horváth János* pedig úgy látta, hogy a Kézai által megjelölt Menroth ősapja semmiféle mondai hitelre sem támaszkodhatik, az mindenestül Kézai leleménye.¹² *Horváth* eme elméletének azonban több támadható pontja van. Egyrészt: ha Kézai Menrothot a bibliai Nimróddal azonosította — márpedig ezt *Horváth* is elfogadja¹³ —, akkor érthetetlen, hogy miért nem veszi át onnét a Nimród nevet. Nyilván a Menroth név köti. Ha ezen elnevezést Kézai költötte volna (de miért, ha alakját úgyis Nimródról mintázza?), könnyen felcserélhette volna a Nimród névvel. Másrészt kevésbé valószínűnek tűnik számunkra *Horváth János* ama feltevése, hogy „*Ménrót* személye . . . Kézainál nem egészen fikció: a *történeti-mondai Mén-Marót alakját tette meg a hun és a magyar nép ősapjának.*”¹⁴ (Menroth nevét egyébként már egyeztetni próbálták finnugor és török megfelelőekkel,¹⁵ legutóbb *Mezey László* tartotta lehetségesnek, hogy Menroth egy, a magyarság fölött uralkodott kazár fejedelem neve lenne.¹⁶) *Horváth* érveinek gyengesége, a bátortalan és nem meggyőződen dokumentált egyeztetési kísérletek s egyéb — alább tárgyalandó — szempontok arra mutatnak, hogy Menroth neve a hagyományból való (ami nem zárja ki végső fokon a névnek a kazár—magyar együttélés korából való származását), persze aligha lehet szó arról, hogy Magyarországon már a XI. században írásba foglalták volna e nevet.

Nagyon tanulságos lehet a Kézai-krónika 4. fejezetének¹⁷ vizsgálata.

1. Menroth „kevert” származású: ősapja, Jáfet, bibliikus, apja, Thana, a szkíták királya pedig akár Isidorustól, akár Iustinustól átkerülhetett Kézaihoz.¹⁸

2. A toronyépítés mozzanata — Sineár földjére lokalizálva — bibliikus.¹⁹

3. A torony belsejének leírása — mint ahogy Kézai maga hivatkozik forrására — legalábbis közvetve Iosephustól való irodalmi kölcsönzés.²⁰

4. A torony külső képének, tulajdonképpen piramis voltának felvázolása Hérodotoszra megy vissza,²¹ lehet tehát irodalmi is, de az is elképzelhető, hogy e hírben az 1248—1254. évi kereszties hadjárat tapasztalatai tükröződnek, amikor a keresztiesek Egyiptomban jártak.

5. Eiulath neve bibliikus.²²

⁸ MÁLYUSZ Elemér: Krónika-problémák. Száz 1966. 719.

⁹ Emericus SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum I.* Budapestini 1937. (továbbiakban: SRH I.) 35.

¹⁰ Uo. 143.

¹¹ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Bp. 1948. 18., 28.

¹² HORVÁTH János: *ItK* 1963. 458.

¹³ Uo. 459.

¹⁴ Uo. 460. — Kiemelés ott.

¹⁵ *Irodalmát I.* GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 28. I. 1. jegyz.

¹⁶ MEZEY László: *A magyar szöveg jegyzetei. Képes Krónika.* Bp. 1964. 187. I. 4. jegyz. — Ilyen feltevésre I. GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 27—28.

¹⁷ SRH I. 143—144.

¹⁸ L. Alexander DOMANOVSKY: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Annotationes. SRH I. 247. annot. 8.

¹⁹ I. Mos. 11, 2—9.

²⁰ L. Alexander DOMANOVSKY: *Simonis de Keza Gesta Ungarorum.* Annotationes. SRH I. 143. annot. 10.

²¹ L. uo. 143. annot. 13.

²² L. uo. 144. annot. 2.

6. Annak a hírnek az eredete, hogy Kézai Eiulathot Perzsiával azonosítja, és a magyar őshazát Perzsiába helyezi, több helyen is kereshető. Egyrészt: Kónsztantinosz tudósít arról, hogy a magyarok egy része, a szavárdok Perzsiába költöztek, s a Kárpát-medencébe jött magyarok a X. század közepén még tartották a kapcsolatot azokkal.²³ Nem kizárt tehát, hogy a perzsiai őshaza tudata a hagyományban gyökerezik.²⁴ Emellett tanúskodik Anonymus is. P. mester Zuárd-történetében²⁵ ugyanis a szavárdok keletre költözésének emléke maradt meg, s Anonymus e tudósítás megkonstruálásakor feltehetőleg a szájhagyományból merített.²⁶ Nem vethető el tehát az a feltevés, hogy pár évtizeddel később Kézai is a szájhagyományból hallhatott a perzsiai magyarokról. Másrészt: Kézai Menrothot a bibliai Nimróddal azonosította. Márpedig a Kézai előtt minden bizonnyal ismeretes Isidorus szerint Nimród Perzsiába költözött, és ott alapított birodalmat.²⁷ Innen már csak egy lépés, hogy — ha a magyarok őse, Menroth—Nimród perzsiai, akkor — a magyarok is Perzsiából származzanak. Eszerint tehát a perzsa származás lehet tisztára irodalmi reminiscencia is. Harmadrészt: Horváth János szerint Kézai konkrét értesülésekkel bírhatott a keleten maradt vagy odaköltözött szavárd-magyarok nyelvét illetően,²⁸ hiszen megjegyzi: nyelvük annyira különbözik a magyarokétól, mint a szászoké a türingiaiakétól. Ezt a feltevést annál kevésbé szabad elvetnünk, mert tudjuk, hogy a XIII. század második felében „kitágult” a világ, Nyugat- és Közép-Európa népei előtt megnyílt a Napkelet,²⁹ illetve Győrffy György hívta fel a figyelmet, hogy „Rubruk 1253-ban visszatérő útján az Aras mellett fekvő Naxua városban találkozott egy magyar domonkossal, ki Tifliszbe volt menendő. A Naxuából Tifliszbe vezető út a szavárdok egykori lakterületén vezetett át.”³⁰ Sőt, Ungari Asiaticci néven még a XIV. század első felében is hallhatunk a kaukázusi (perzsiai) szavárd-magyarokról.³¹ A 6. számú hír eredete tehát egyértelműen nem dönthető el.

7. Menroth feleségének Eneth (tulajdonképpen 'ünö') neve feltétlenül hagyományra megy vissza.³²

8. Sokkal problematikusabb a Hunor név eredete. Úgy véljük, teljes bizonyossággal nem válaszolható meg a származás kérdése. Mindenesetre Győrffynek ama, Marquarttól merített nézete, hogy a Hunor elnevezés az onogur népnévre vezethető vissza,³³ elfogadásra talált Horváth Jánosnál is.³⁴

9. Kézai azon híre, hogy Menrothnak több neje volt, a hagyományból jöhet, s valóban archaikus elem.³⁵ Viszont e mozzanat lejegyzése nagy biztonsággal Kun László korára mutat, akit ismételtelen többnejűséggel vádoltak a szép kun nők kedvelése miatt.³⁶ Anonymus a XIII. század elején még nagyon határozottan küzd a többnejűség ellen: egyrészt nem közli a nőrablás-

²³ MORAVCSIK Gyula: Bíborbanszületett Konstantin A birodalom kormányzása. Bp. 1950. 170—175.

²⁴ DEÉR József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Száz 1945—1946. 15.; GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 31—32., 56.; ua.: Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései. Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet. Bp. 1965. 16.

²⁵ SRH I. 92—93.

²⁶ GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 33.

²⁷ Isid. Etym. XV. I. 4—8. — L. THURY József: A magyaroknak „szavarti-aszfali” neve. Száz 1897. 399—400.; GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 19.

²⁸ HORVÁTH János: ItK 1963. 461

²⁹ GYÖRFFY György: Napkelet felfedezése 27—35.

³⁰ Ua.: Krónikáink és a magyar őstörténet 86.

³¹ Uo. 81—87.

³² L. uo. 12—13. és uo. 4—10. jegyzetekben megadott irodalmat.

³³ Uo. 29—31.

³⁴ HORVÁTH János: ItK 1963. 463—464.

³⁵ GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 18—19.

³⁶ HORVÁTH János: ItK 1963. 461.

mondát, másrészt pedig az Exordia Scythica esetleg félreérthető szövegét teljesen egyértelművé teszi: a szkíták „nem paráznalkodtak, hanem mindenkinek csak egy felesége volt.”³⁷

A fentiekből az alábbi következtetések vonhatók le: Kézai

1. ismerte és tiszteletben tartotta a Jáfet-genealógiát s a magyarok szkita eredeztetését, mely először Magyarországon — s mindjárt egymással összekapcsoltan — feltevésünk szerint a XIII. század eleji krónikában bukkant fel;³⁸

2. ténylegesen azonosította Menrothot a bibliai Nemprothtal. Az identifikálást a toronyépítésnek kétségtelenül a bibliából vett mozzanata közvetlenül, Kálti Márk pedig közvetve bizonyítja; Kálti ugyanis már nem is Menrothot, hanem Nemprothot ír,³⁹ úgy érezvén, hogy — a névkülönbség ellenére — Menroth Nemprothtal azonos;

3. mint láttuk, használta a bibliát és Isidorust, maga mondja önmagáról, hogy klerikus volt;⁴⁰ ezek ismeretében hihetetlen, hogy Kézai ne tudta volna: Nemproth nem Jáfet leszármazottja.

Kérdés: miért koholt fiktív genealógiát, miért iktatta be krónikájába a Menroth nevet, miért vitte át reá a bibliai Nemproth egy-két vonását?

A válasz megadását több vonatkozásban kereshetjük.

1. Gondolhatunk a hagyományra. Egyrészt Jáfetnek a genealógiában maradását kellően indokolhatja a magyarságnak (a XIII. század eleje krónikásától és) Anonymustól meggyökeresztett eredeztetése, másrészt Menroth bekerülését tökéletesen magyarázza a magyar szóbeli hagyományban gyökerező volta. De a hagyományra való hivatkozás nem adhat végső választ a kérdésre.

2. Horváth János szerint a Menroth—Nemproth azonosítás azt sugallja, hogy „az »átkozott« ős is elfogadható valamiféleképpen, különösen, ha ez ős vállalásával oly messze időig lehet visszavinni a nemzet történetét.”⁴¹ Igen ám, de e célnak Jáfet is megfelelne.

3. Menroth alakjának — földrajzi lokalizáláson túl (Eiulath) — egyetlen biblikus vonása van: a toronyépítés, s ez a biblia beállítása szerint *lázadás isten ellen*.⁴² Mivel Menroth és a bibliai Nemproth között csak ez a megfelelés van, egyetlen következtetést involválhat: Menroth-Nemprothot, bár elbukik istennel szemben, mégis ősként lehet elfogadni — istennel szembeni lázadása miatt.

Nagyon furcsa, sajátosság eljárás ez Kézai részéről: tisztelte az írott magyar történeti tradíciót, nem volt bátorsága Jáfetet kihagyni a genealógiából; Menrothot, az íratlan népi hagyomány ősapját a bibliai Nemproth legismertebb tétével ruházta fel, de e két utóbbi személyt nyíltan, bevallottan azonosítani s Nemprothnak nevezni nem merte. Nyilván tudta, hogy Nemproth Kám leszármazottja, s mégis Jáfetet teszi meg Nemproth elődjének,⁴³ s Nemprothot Menrothnak nevezi, hogy e díszes csomagolás (Jáfet az írott tudakos, Menroth az íratlan népi hagyományból) elfedhesse a lényegét: azért Nemprothot választotta a magyarság őseül, mert isten ellen *mert lázadni*, azonban — micsoda antitezise ez az előbbinek — *elbukott* istennel szemben. Joggal kereshető eme ellentmondásban az objektívnek (Kun László kora) és a szubjektívnek (Kézai egyéni állásfoglalása) az ellentéte.

³⁷ SRH I. 36. L. GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 52. — S hogy a 4. fejezet ugyanattól való, akitől a 2., azaz Kézaitól, azt egyéb érveken túl olyan formai tényező is bizonyítja, mint a mindkét fejezetben előforduló, speciálisan az „asztrológus” Kézaira jellemző „lunaris circulus” kifejezés (SRH I. 142., 143.).

³⁸ KRISTÓ Gyula: Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák. FK 1970. 114—115.

³⁹ SRH I. 247—248.

⁴⁰ Uo. 141.

⁴¹ HORVÁTH János: Stílusproblémák 371.

⁴² I. Mos. 11, 5—9.

⁴³ HORVÁTH János (Stílusproblémák 371.) is úgy véli, hogy a Menroth—Nemproth azonosítás egy klerikus részéről csak tudatos lehet.

A Kézai-krónika 5. fejezetében olvasható ún. csodaszarvas-mondát⁴⁴ általában két részre szokták bontani: a csodaszarvas és a nőrablás mondájára. A szakirodalom általában egyetértett abban a kérdésben, hogy a nőrablás a magyar nép ősi eredetmondája,⁴⁵ korántsem volt azonban véleményegyezés a csodaszarvas-történet mondai jellegét illetően.⁴⁶ A kérdést — úgy véljük — Horváth János oldotta meg: a hunoknak és a magyaroknak is volt csodaszarvas-mondájuk (bár a két monda szarvasai eltérő jellegűek), s ez megerősítette Kézai hitét — Jordanesből értesülve a hun mondáról — a hun—magyar azonosságban.⁴⁷ Ez a magyarázat teljesen hihető: több keleti nép ismeri — még eredetmonda formájában is — a csodaszarvas-históriát.⁴⁸

Izgalmas kérdés: mikor jegyezték le a magyarság eredetmondáját? Sokáig általánosan elfogadott volt, hogy azt már az ősgesta tartalmazta.⁴⁹ Horváth János 1954-ben kifejtette: mivel István, László és Kálmán törvényei erősen küzdenek a nőrablás ősi szokása ellen, eredetmondánk nőrablás-motívuma nyilván nem kerülhetett bele a legkorábbi krónikás szerkesztménybe. Viszont Kun László idejében már nem volt akadálya, hogy a hun—magyar őstörténetben ez az eredetmonda is helyet kapjon. Ugyanígy ideológiai akadálya lehetett annak, hogy a csodaszarvas története az első krónikában lejegyzésre találjon. A magyarság eredetmondájában ósnyaként szereplő Eneth ugyanaz a szarvasűnő, amely a Meótságba költözésnél is szerepet játszik. Ez a monda az anyajog uralmának emlékét őrzi. Ha az anyajogú társadalom már régen a múlté is, a monda totemisztikus, pogány eleme, amely ellen még I. László törvénye is intézkedik, eleven lehetett.⁵⁰ Horváthtal szemben Klaniczay Tibor nem tartotta hihetőnek, hogy első gestánk írója pusztán ideológiai óvatosságból kitért volna az eredetmonda (és az Álmos-monda) lejegyzése elől, hiszen e két mondában az ősi totemisztikus elemek ekkorra már elhalványultak, másrészt gestáirónk a magyarság eredetére vonatkozóan a néphagyományon kívül nem is találhatott más forrást. Legfeljebb a nőrablás mondája támaszthatott némi akadályokat a lejegyzés elé, de Klaniczay itt is valószínűnek vélte a XI. századi írásba foglalást.⁵¹ Klaniczay

⁴⁴ SRH I. 144—145.

⁴⁵ L. pl. HÓMAN Bálint: A magyar hun-hagyomány és hun-monda. Bp. 1925. 65.; HORVÁTH János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig.² A Magyar Szemle Könyvei IV. Bp. 1944. 40.; ECKHARDT Sándor: Attila a mondában 200—201.; GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 11—14. — Irodalmát I. uo. 11. I. 1. jegyz.

⁴⁶ A kérdés irodalmát I. uo. 35—36. — Az irodalmi kölcsönzés mellett foglalt állást MORAVCSIK Gyula (A csodaszarvas mondája a bizánci írónál. EphK 1914. 338.; Bizánc és a magyarság. Tudományos ismeretterjesztő sorozat 3. Bp. 1953. 101.), HÓMAN Bálint (A magyar hun-hagyomány és hun-monda 65.), id. HORVÁTH János (A magyar irodalmi műveltség kezdetei² 46.), INOKAI TÓTH Zoltán (Tuhutum és Gelou. Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében. Száz 1945—1946. 35—36.). — Az 1948 utáni irodalomból MOLNÁR Erik (A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig.² Bp. 1949. 51.), KARDOS Tibor [Adatok és szempontok a magyar dráma kezdeteihez. FK 1957. 218.; Drámai szövegeink története a középkorban és a renaissance-ban. Ua. (szerk.): Régi magyar drámai emlékek I. Bp. 1960. 17.], DÖMÖTÖR Tekla (Árpádházi Imre herceg és a csodaszarvas-monda. FK 1958. 322.), SZÉKELY György (ELEKES Lajos—LEDERER Emma—SZÉKELY György: Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1961. 30.), ifj. HORVÁTH János (ItK 1963. 455.), KLANICZAY Tibor [A magyar irodalom története 1600-ig (A magyar irodalom története, főszerk.: SÓTÉR István. I. köt.). Bp. 1964. 25.] és LÁSZLÓ Gyula (Hunor és Magyar nyomában. Bp. 1967. 52.) mondainak itéli a történetet.

⁴⁷ HORVÁTH János: ItK 1963. 455.

⁴⁸ L. BERZE NAGY János: A csodaszarvas mondája. Ethn. 1927. 65—80., 145—152.; GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 36.; ELEKES Lajos—LEDERER Emma—SZÉKELY György: i. m. 27. (a vonatkozó részt SZÉKELY György írta); LÁSZLÓ Gyula: i. m. 15.

⁴⁹ L. pl. GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 17., 36—38.; KLANICZAY Tibor: i. m. 56.; MÁLYUSZ Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai 16. és 16—17. I. 16. jegyz.

⁵⁰ HORVÁTH János: Stílusproblémák 14.

⁵¹ BÓTA László: Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái című doktori disszertációjának vitája. MTA I. OK VIII. (1956) 308—309.

ellenében Horváth ismét megállapította: a szarvasünő-monda mellett nem szóltak dinasztikus érdekek, éppen ezért ezt a mondát — amely szorosan kapcsolódik a nőrablás szintén ősi mondájához, ami ellen a legkorábbi törvények egyaránt küzdenek — a legrégebb gesta szerzője nem vehette fel művébe.⁵²

Horváth János 1963-ban — úgy ítéljük — meggyőzően igazolta álláspontját, felhasználva Anonymus prologusát: „Tehát legjobbnak tartottam, hogy igazán és egyszerűen írjam meg Neked, s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok. Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát.”⁵³ Horváth úgy véli, Anonymus prologusa, mely szerint a magyarok eredetéről nem írott források, hanem csak a hamis szóbeli hagyományok számolnak be, cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a magyar nép eredetmondája semmiképpen sem szerepelhetett Anonymus előtti gesta-, illetve krónika-irodalmunkban. P. mester elítélő jelzői (hamis, nem szép, illetlen) nem hagynak kétséget az iránt, hogy itt csakis egy totemisztikus, tehát a népet állatöstől származtató eredetmondáról lehetett szó.⁵⁴

Horváth megállapításának helyes voltához — úgy véljük — nem férhet kétség. Ha Anonymus még a regösök énekéből hallhatta ezt a mondát, nehezen képzelhető el, hogy Kézai korában kiesett volna a parasztok „repertoárjából”, sőt, ha Kézai — elsőként — lejegyzí a mondát, ez feltétlenül amellest szól, hogy a nép a XIII. század végéig sem engedte feledésbe menni.⁵⁵ A XI—XII. században mi is ideológiai tilalomfát látunk a lejegyzés elé meredni, a totemisztikus ős, Eneth (’ünő’), a XI. századi törvények által üldözött nőrablás nem találhatott feljegyzőre a XIII. század előtt. Az is sokatmondó, hogy feltevésünk szerint az Álmos-mondát, amely pedig erősen dinasztikus beállítású, szintén csak a XIII. században, annak elején foglalják először írásba, akkor is totemisztikus jellegétől megfosztva.

Solymossy Sándor a motívumkincs vizsgálata szempontjából csodaszarvas- és nőrablás-mondára bontja szét a históriát,⁵⁶ amit mások, történészek is megtették⁵⁷ — a monda egésze szempontjából indokolatlanul. Csak annak feltevésére van jogalapunk, hogy a monda — legalábbis a lejegyzés, de alkalmasint a keletkezés kora szempontjából is — egységes. Vagyis: ha a XII—XIII. század fordulóján egy totemisztikus mondát csak átalakítva lehetett leírni, akkor a magyarság eredetmondájának írásba foglalása a nőrablás motívuma miatt még lehetetlen. (Ortodox egyházi szemlélet mércéjén persze még a XIII. század végén is az.) Ámde a monda írásbeli megfogalmazását egy igen határozott, Kun László korára valló egyházi lazulás tette lehetővé. Ez a fő bizonyíték a monda Kun László-kori, Kézai által eszközölt lejegyzéséhez, vagyis az írásba foglalás rábizonyít saját keletkezési idejére.⁵⁸ Szorosan hozzátartozik a mondához a benne található pozitív meotiszi őshaza-kép (jószágtartásra alkalmas, gazdag, kies vidék) felvázolása,⁵⁹ amely Kézai önálló megjegyzése; jól mutatja, hogy a XIII. század

⁵² Uo. 314.

⁵³ SRH I. 33—34.

⁵⁴ HORVÁTH János: ItK 1963. 450—457. — A gondolatot, hogy ti. Anonymus jelzői mondánkra vonatkoznak, már SOLYMOSSY Sándor (Monda. A magyarság néprajza III. Bp. é. n. [1934.] 189.) kifejtette, de a lejegyzés kronológiája szempontjából nem hasznosította.

⁵⁵ L. ua.: A magyar csodaszarvas-monda. Magyarországtudomány 1942. 172.

⁵⁶ Uo. 161.

⁵⁷ L. pl. HÓMÁN Bálint: A magyar hun-hagyomány és hun-monda 65.

⁵⁸ L. KRISTÓ Gyula: Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány. Ethn. 1970. 113—116. — Az Álmos-monda írásba foglalásának idejére l. uo. 116—119.

⁵⁹ SRH I. 144.

eleji átfestés eredményeként a sötét tónusúra rajzolt őshaza-portrét egyre pozitívabb beállítás váltotta fel.⁶⁰

Kézai a hun—magyarok vándorlásának több etapját jegyezte fel. A perzsiai, meótszi, szkítiai, majd pannóniai haza említése⁶¹ — jöllehet az elnevezések irodalmi kölcsönzésből valók —, egyáltalán a több haza képzete, a honfoglalás előtti vándorlás mozzanata eredeti hagyomány lehet.⁶²

Vitathatatlanak véljük — elsősorban *Madzsar Imre*⁶³ és *Horváth János* érvei voltak számunkra perdöntők⁶⁴ —, hogy a *hun-történet Kézai munkája*. Hogy IV. Béla alatt nehezen képzelhető el keletkezése (ahová pl. legújabban *Csóka J. Lajos* helyezi⁶⁵), azt — sok egyéb körülmény mellett — IV. Béla Totylát említő oklevele is mutatja, melyben a rettegett és gyűlölt tatárokkal rokonítja Totyla—Attilát.⁶⁶

Mi adhatott alapot a hun—magyar rokonság, illetve azonosság kidolgozására, amikor ez — mint tudjuk — nem ősi hagyomány?⁶⁷ A válasz nem kimunkált, a szakirodalom igazi alapos-sággal még nem foglalkozott a kérdéssel, egyértelmű feleletet a kérdésre ma még nem lehet adni. Az egyik oldal a kun-hun vélt névazonosságban,⁶⁸ más az onogur → hunor névfejlődésnek a hun népnévhez közeli végeredményében,⁶⁹ ismét más a dunántúli romokban, az azokhoz fűződő mondákban keresi az indítékot.⁷⁰ Nyilván fontos láncszemek ezek, de aligha döntők.

Igen jelentős felismerésnek bizonyult, módszeresen először *Györffy György* fejtette ki, hogy a nyugat-európai irodalomban az idő előrehaladtával mind elterjedtebbé vált a hun—magyar azonosság megemlézése, mely a XII. század vége felé író Viterbói Gottfriedtől került át Anonymushoz⁷¹ (a mi véleményünk szerint a P. mestert közvetlenül megelőző, XIII. század eleji krónikához), majd Kézaihoz, aki önállóan használta Viterbói Gottfriedet,⁷² amint erre maga utal,⁷³ ám a Kézai-krónika első bejegyzéseivel nagyjából egyező *Sambucus-kódex*⁷⁴ és *Pozsonyi Krónika* nem említi Gottfried nevét.⁷⁵ (Ez a mozzanat nem elhanyagolható szempont a hun-történet szerzőségének kérdésében.⁷⁶)

Viterbói Gottfried előadása nyilván csak tárgyi alapot jelenthetett Kézai számára. Régtől ismert: a hun—magyar azonosság Kézai-féle koncepciójának *politikai aktualitása* volt; a külön-

⁶⁰ A folyamatra I. MÁLYUSZ Elemér: *Száz* 1966. 725.

⁶¹ SRH I. 144—148.

⁶² INOKAI TÓTH Zoltán (i. m. 36.) figyelt fel arra, hogy a hun-történet szerzője a szkítiai honfoglalást két fázisra, egy Meótsz-vidéki és tulajdonképpeni szkítiai változatra bontotta fel.

⁶³ MADZSAR Imre: *A hun krónika szerzője*. *Történeti Szemle* 1922. 99.

⁶⁴ HORVÁTH János: *Stílusproblémák* 351—374., 382.; ua.: *ItK* 1963. 452—454.

⁶⁵ CSÓKA J. Lajos: i. m. 589.

⁶⁶ Augustinus THEINER: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*, tomus I. Romae 1859. 231. [L. SZENTPÉTERY Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (továbbiakban: *Reg. Arp.*) I. 1001—1270. Bp. 1923—1930. 933a. szám.] — Arra, hogy Kézai „tudatos módszerrel vagy tudattalan naivitással” összekeveri Attilát és a keleti gót Totylát, l. ECKHARDT Sándor: *Attila a mondában* 197.

⁶⁷ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 126—127.

⁶⁸ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*² 49.; ECKHARDT Sándor: *Attila a mondában* 190.

⁶⁹ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 30—31.

⁷⁰ ECKHARDT Sándor: *A pannóniai hun történet keletkezése*. *Száz* 1927—1928. 624—632.; ua.: *Attila a mondában* 195—197.

⁷¹ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet* 129—137.

⁷² L. DOMANOVSKY Sándor: *Kézai Simon mester krónikája* 51—52., 57., 60.

⁷³ SRH I. 142.

⁷⁴ Uo. 239—240.

⁷⁵ Emericus SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Budapestini 1938. (továbbiakban: SRH II.) 13.

⁷⁶ L. HORVÁTH János: *Stílusproblémák* 367.

böző kutatók különféle lecsapódásokat véltek felfedezni a Kézai-krónikában. *Id. Horváth János* és *Eckhardt Sándor* a keresztény szellem dekadenciáját,⁷⁷ *Lederer Emma* az eretnek ideológiát,⁷⁸ *Erdélyi László* és *Gerics József* a kommunális alkotmányú itáliai városállamok társadalmi struktúrájának hatását,⁷⁹ *ifj. Horváth János* és *Szücs Jenő* az ősvállalást⁸⁰ keresi és látja — egyebek mellett — Kézainál. Mi is úgy véljük: a hun—magyar azonosság tanának adaptálásakor elsősorban ősválasztásról van szó, ugyanis a szkita-rokonság nem került alaposan kiaknázásra, másrészt pedig az *Ungaria maior* 1230-as évekbeli elpusztulásával együtt a „keleti Magyarország” kapcsolt őshaza-koncepció is elerőtlenedett.

Ahhoz, hogy a hun-történetet (illetve a hun—magyar azonosságot) ki lehessen dolgozni, az előzményeket Iordanes *Geticája* és a többi, forrásként felhasznált szerző (Iosephus, Isidorus, Martinus Oppaviensis és főleg Gotfridus Viterbiensis) műve szolgáltatta.⁸¹ Kézai világosan utal arra, hogy e munkáknak, de mindenesetre egy részüknek megismerése nem Magyarországon történt („*quae diversis scartabelis per Italiam, Franciam ac Germaniam sparsae sunt et diffusae, in volumen unum redigere procuravi . . .*”).⁸² Ez önmagában véve utal Kézai külföldi tartózkodására, amit egyébként műveltségének több eleme, a skolasztika ismerete, a feltehető római jogi tanulmányok hasznosítása és az asztrológia iránti érdeklődése is mutat.⁸³

A hun—magyar azonosság indítékai sorában több körülmény említhető meg.

1. A hunok ősként vállalása megfelelt annak a fejlődési iránynak, miszerint — a XI—XII. századi negatív őshaza-kép után — a XIII. században dicső népet kerestek a magyarok elődeikül, melyeket a szkítákban, majd a hunokban találtak meg.

2. A hunok javára szólt az a tény, hogy birodalmuk centruma — ezt már a középkorban is tudták — területileg egybeesett a magyarok országával, ami — konzekvens feldolgozás esetén — már eleve tálcán kínálhatta a honfoglalás két részletben (primus és secundus introitusként) való tárgyalását.

3. A hun—magyar azonosság külföldön kidolgozott tudákos elmélete Magyarországon rövid időn belül ismertté vált; óvatosan bár (a hun és magyar uralkodó dinasztiára korlátozva a rokonságot), de tud róla — feltehetőleg — a XIII. század eleji krónikás, továbbá Anonymus. Eljutott Magyarországra az Attila-históriát tárgyaló Nibelung-ének.⁸⁴ IV. Béla már idézett oklevele is említést tesz Totyláról, azaz Attiláról.⁸⁵

⁷⁷ L. fentebb, 68. jegyz.

⁷⁸ ELEKES Lajos—LEDERER Emma—SZÉKELY György: i. m. 219. (a vonatkozó részt LEADERER Emma írta).

⁷⁹ ERDÉLYI László: *Krónikáink atyja Kézai*. Szeged 1933. 10.; GERICS József: Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, tomus I. Bp. 1957. (továbbiakban: Adalékok) 130—131. l. 14. jegyz.

⁸⁰ HORVÁTH János: *Stílusproblémák 372.*; SZÜCS Jenő: A nemzeti ideológia középkori historikuma. *Valóság* 1968. 6. szám 42. [E tanulmány közölve még SZÜCS Jenő: A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge (hozzászólás egy vitához). *Értekezések a történeti tudományok köréből*. Új sorozat 51. Bp. 1970. című kötetben.]

⁸¹ E szerzők ismeretét Kézainál DOMANOVSKY Sándor (Kézai Simon mester krónikája 51—52., 54—55., 57—62.) mutatta ki.

⁸² SRH I. 141. — L. másként CSÓKA J. Lajos: i. m. 372—373. Szerinte Iordanest már a XI. századi Magyarországon tanulmányozták.

⁸³ Erre l. MADZSAR Imre: i. m. 81., 83.; VÁCZY Péter: A népfenség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. *Károlyi-Emlékkönyv*. Bp. 1933. (továbbiakban: *A népfenség*) 558. és 558. l. 40. jegyz.; KARDOS Tibor: *Deákműveltség és magyar renaissance*. Száz 1939. 308., 331.; HORVÁTH János: *Stílusproblémák 372—374.*; GERICS József: Adalékok 122.; ELEKES Lajos—LEDERER Emma—SZÉKELY György: i. m. 219. (a vonatkozó részt LEADERER Emma írta); HORVÁTH János: *ItK* 1963. 450—451.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 599.

⁸⁴ Vö. HÓMAN Bálint: X. és XI. századi történeti elemek a Nibelungénekekben. *EPHk* 1923. 67—68.

⁸⁵ L. fentebb, 66. jegyz.

4. Az objektív feltételek közül a legdöntőbb kétségtelenül az, hogy *Kun László kora*, a keleties orientáció, a királyi kun kísérlete, a hitbéli lazulás realizálható lehetőséget adhatott a hun–magyar azonosítás kifejtésére.⁸⁶

Mivel tölti ki Kézai a hun-történetet? Főleg régebben, de még elvétve legújabbban is azzal „vádolták” a hun-történet szerzőjét, hogy gátlás nélküli fantázia, „fabuláló hajlam” jellemzi.⁸⁷ Mi éppen ellenkezőleg látjuk a dolgot: Kézai egyrészt erősen támaszkodik a külföldi forrásokra, másrészt megkettőzi a magyar történelmet, annak sok elemét áthelyezi a hun-történetbe (ami abból a szempontból nézve, hogy a hunok és a magyarok azonosak, logikus lépésnek tetszik), felhasználja a magyar mondakincs korábban mellőzött darabját, az eredetmondát. Vagyis: Kézai *nagy elhithető erőre* törekszik. Miért? A hun-krónikának vannak nem írott vagy szóbeli forrásokon alapuló részei, ezeket a kereteket Kézai saját eszméinek kifejtésére használja fel,⁸⁸ azaz az elhithető erőre⁸⁹ önálló koncepciójának önálló fogalmazásban hangot adó részei érdekében törekszik. Elsősorban ezeknek a forrásokból le nem vezethető passzusoknak a vizsgálata fontos.

A 7. fejezet⁹⁰ a hun-krónika egyik legfontosabb egysége, valóságos *állameszme*-kifejtés. A szakirodalom elsősorban a leírás mintáját, a szövegen nyomot hagyott gondolati hatásokat kutatta. *Horváth János* mutatott rá arra, hogy e caputban nyugati eredetű jogi spekulációk, valamint Kézai által átértékelt magyar tradíciók tükröződnek.⁹¹ Nyugat-Európából származott át Kézai hun-krónikájának 7. fejezetébe részint a római jog több motívuma,⁹² részint pedig a skolasztika talajából kinövő, a XIII. század második felében nagy népszerűsége szert tett népfelvilág-elv.⁹³ Valószínűnek látszik, de még további vizsgálatot igényel *Szücs Jenő* ama feltevése, hogy Kézai koncepciójának bizonyos alapelemei közvetlenül francia talajból származnak.⁹⁴ A magyar hagyományok közül — átértelmezett formában — a bíróválasztás⁹⁵ és az ősi gyűlés emléke került lejegyzésre.⁹⁶ Vizsgálta továbbá a szakirodalom a terminológiát (commu-

⁸⁶ MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai* 52.

⁸⁷ ECKHARDT Sándor: *Száz 1927–1928.* 632.; MÁLYUSZ Elemér: *Megjegyzések. Történelmi Szemle* 1961. 521.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 571.

⁸⁸ HORVÁTH János: *Stílusproblémák* 382.

⁸⁹ Kézai — írja id. HORVÁTH János (*A magyar irodalmi műveltség kezdetei*² 50.) — „nem mondat írt át történeté, de történetet akarván írni, mondaalakításhoz adott ösztönzést, s anyaga részben mondván, egész conceptiója közhitté vált.”

⁹⁰ SRH I. 147–148.

⁹¹ HORVÁTH János: *ItK* 1963. 472.

⁹² Ua.: *Stílusproblémák* 380.; ua.: *Megjegyzések Mezey László könyvismertetésére.* FK 1956. 298.; MEZEY László: *A prózaritmus és a forráskritika. Válasz ifj. Horváth János megjegyzéseire.* FK 1956. 309.; ifj. HORVÁTH János: *A prózaritmus és forráskritika. Válasz Mezey Lászlónak.* FK 1957. 148.; GERICS József: *Adalékok* 111–112. és 132. l. (2. fej.) 28. jegyz.; HORVÁTH János: *ItK* 1963. 472–473.; KLANICZAY Tibor: i. m. 85.; SZÜCS Jenő: *A magyar irodalom története I. kötetéről. Történelmi Szemle* 1967. 131–132.; ua.: *Valóság* 1968/6. 43.

⁹³ VÁCZY Péter: *A népfelvilág* 557–559.; HORVÁTH János: *ItK* 1963. 471. — Másként, tévesen l. CSÓKA J. Lajos: i. m. 573–580. L. KRISTÓ Gyula: *Megjegyzések középkori historiográfiaihoz.* Száz 1968. 612.

⁹⁴ SZÜCS Jenő: *Történelmi Szemle* 1967. 131–132.; ua.: *Valóság* 1968/6. 43.

⁹⁵ PAIS Dezső: *A k a r c h a* bíró. Kőrösi Csoma-Archívum II. (1930) 361.; GYÖRFFY György: *Kurszán és Kurszán vára. A magyar fejedelemség kialakulása és Óbuda honfoglalás kori története.* Ua.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára.* Bp. 1959. 157.

⁹⁶ HORVÁTH János: *ItK* 1963. 473.

nitás,⁹⁷ capitaneus⁹⁸), a terminusok mögött rejtőző ideológiát. Véleményünk szerint sem kizárt, hogy a *communitas* szó használatánál az itáliai hatás érvényesült,⁹⁹ de Magyarországra alkalmazható interpretálás, ti. a *communitas nobilium* tétel kifejtése kézenfekvő, bár a problémát bonyolítja, hogy a XIII. századi nemesítő oklevelek a nemesség egyetemét változatos terminológiával jelölték (*consortium*, *universitas*, *collegium*, *coetus*, *societas*), ám éppen a *communitas* szó nem fordul elő.¹⁰⁰ Talán a *capitaneus* értelmezése segíthet a kérdés megoldásában. *Gerics József* arra hívta fel a figyelmet, hogy ismerünk *capitaneus*-nak nevezett olasz városi bírói tisztviselőket, s ugyanebbe az irányba — Itália felé — mutat a hun-krónika szerzőjének olaszos műveltsége.¹⁰¹ Mit tudunk meg Kézai 7. fejezetéből a kapitányokról? Azt, hogy a hunok maguk közül („inter se”) választották őket, a megtévedő kapitányt („errantem capitaneum”) a *communitas* leteheti funkciójáról, amikor akarja, végül azt, hogy ez a törvényes szokás Géza koráig dívott a hunoknál (vagyis a magyaroknál).¹⁰² Tudva azt, hogy Kézai — amint már *Váczy Péter*¹⁰³ s utána mások is kifejtették — a köznemesség ideológiusa, nehéz nem arra gondolni, hogy a *capitaneus* a megyei szervezettel volt kapcsolatos. Úgy véljük, Kézai a *capitaneus*-ban — amely szó talán Itáliából eredt, s a Kézait megelőző XIII. század közepi nagyúri történetírás alkalmasint ’a magánhadserg vezetője’ értelemben használta¹⁰⁴ — a kismesek vágyalmában elképzelt főispánt ábrázolta. Interpretációs kísérletünk igazolására magát Kézait hívjuk döntőbíróknak. Simon mester a hun-történetben, annak 12. fejezetében elmondja, hogy a hunok közül „plures fuerant capitanei constituti, qui Hunorum lingua *spani* vocabantur . . .”.¹⁰⁵ Mivel magyarázható Kézai eljárása? A demokratikus főispán-kép felvázolása mögött a kialakuló nemesi vármegyében élő kismesek ideológiája lappang. A főispánt a király nevezte ki a XIII. század végén — s még később is —, így a nemesi megye élére báró került. Ez ellen irányuló támadás tehát az *inter se* történő főispán-választás. Csak ezzel szoros kapcsolatban magyarázható meg a letevés mozzanata. *Váczy Péter* utalt arra, hogy Kézainál a mennyiségi elv dominál.¹⁰⁶ Azaz: csak az a főispán állhat huzamosabb ideig a nemesi megye

⁹⁷ L. pl. HÓMAN Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi lezármazói. Forrástanulmány. Bp. 1925. 47.; VÁCZY Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Minerva 1932. 202.; ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 10.; VÁCZY Péter: A népfelség 557., 559., 562.; ERDÉLYI László: Krónikáink kritikai ismertetése. Szeged 1943. 22.; HORVÁTH János: Stílusproblémák 382—383.; GERICS József: Adalékok 106—110., 129.; HORVÁTH János: ItK 1963. 452.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 573., 583. — Valószínűnek tartjuk SZÜCS Jenő (Történelmi Szemle 1967. 131.) véleményét, mely szerint a *communitas*-fogalmat Kézai vezette be a magyar krónikairadalomba.

⁹⁸ L. pl. ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 10.; GUOTH Kálmán: Megoldandó kérdések az Intelmekben. Száz 1943. 23. l. 3. jegyz.; GYÖRFFY György: A kunok feudalizálódása. SZÉKELY György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bp. 1953. 265. l. 140. jegyz.; GERICS József: Adalékok 131. l. 14. jegyz.; HORVÁTH János: ItK 1963. 466.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 576.; J. L. CSÓKA: I benedettini e l’inizio dei rapporti letterari Italo-Ungheresi. Italia ed Ungheria dieci secoli di rapporti letterari. A cura di M. HORÁNYI e T. KLANICZAY. Bp. 1967. 26.

⁹⁹ ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 10.; ua.: Krónikáink kritikai ismertetése 22.; GERICS József: Adalékok 130—131. l. 14. jegyz.

¹⁰⁰ Uo. 110.

¹⁰¹ Uo. 131. l. 14. jegyz. — L. még ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 10.; ua.: Krónikáink kritikai ismertetése 22.

¹⁰² SRH I. 147.

¹⁰³ VÁCZY Péter: A népfelség 562.

¹⁰⁴ A kor királyi oklevelei a *capitaneus* szót mind a királyi (1269: NAGY Imre: Hazai okmánytár VIII. Bp. 1891. 96. L. Reg. Arp. I. 1604. szám), mind a magánhadserg (1270: WENZEL Gusztáv: Árpádkori új okmánytár XII. Magyar történelmi emlékek. Első osztály XXII. Bp. 1874. 8. L. Reg. Arp. II. Bp. 1943. 1994. szám) vezetőjére alkalmazzák.

¹⁰⁵ SRH I. 155.

¹⁰⁶ VÁCZY Péter: A népfelség 556—557.

élen, aki nemcsak közülük, a nemesek közül való, hanem a „mennységnek”, a nemesi vármegye tömegének, a kismességnek az érdekét szolgálja, a kismemesek javára cselekszik. Hogyan magyarázható, hogy Kézai ezt a rendszert csak Géza fejedelem koráig tekinti szokásban levőnek? Nyilván azért kényszerül erre Simon mester, mert az általa leírtak a XIII. század 80-as éveiben nem a történeti valóságot tükrözik. Kézai a bevált recept szerint eszméit, azaz egy számban tekintélyes réteg szubjektív célkitűzéseit, utópiáját a múltba, a hun-történetbe vetíti vissza, amelyik a maga magyar őstörténetként szereplő fikciójával kiválóan alkalmas erre. „A történelem csak keret Kézai számára, hogy abba beilleszthesse államfelfogását.”¹⁰⁷ A capitaneusokban *kisnemesi* főispánokat látó szemlélet mutatkozik meg egyrészt abban, hogy a kapitányok *de genere*,¹⁰⁸ tehát nemesi nemzetségből származnak (ez semmiképpen sem plebejus beállítás, sőt nagyon határozott választóvonal a nemtelenek, a jobbágyok irányában¹⁰⁹), másrészt pedig abban, hogy a kapitányok neveit földrajzi elnevezésekből komponálja meg, egyetlen hun kapitány nevét sem lehet kapcsolatba hozni a Kézai korában ismert és nevezetes genusokkal, azaz „Attila király hun társadalmában nincsen helye a hatalmas, híres nemzetségeknek”¹¹⁰ (tehát Kézai nagyon határozottan báróellenes platformra helyezkedik¹¹¹).

A capitaneus eme magyarázata (hiszen nem igényel külön bizonyítást, hogy a magyar főispánokat sem ekkor, sem később nem nevezték kapitányoknak) teszi érthetővé a *communitas* Kézai által bevitt, de a XIII. század végén oklevelesen még nem dokumentálható 'communitas nobilium' értelmet.¹¹² Kézai — logikusan — nem az 1280-as évek terminológiájából *indul ki*, hiszen egy megjavított, utópikus kismemesi társadalomhoz akar *elérni*. Csak arra vigyáz, hogy a terminusok mögött meghúzódó gondolati tartalom érthető legyen. Így hámozható ki a capitaneusból a kismemesi megyevezetés igénye, a *communitas nobilium*-ból a kismemesek érdekét és — a „mennységi elv” alapján — uralmát szolgáló *nemesi egyenlőség* eszméje.

Váczy Péter mutatott rá, hogy „amit Kézai hirdet, annak jó része aprópénzként forgott a kor irodalmi életében. A *communitas*-elmélet, a gondolat a *persona publica* elmozdíthatóságáról, az egyenjogi nemesi rend képzete, mind-mind többé-kevésbé azokból az előadásokból keltek ki, amelyeket egyes híres tanárok tartottak az egyetemek tantermeiben.”¹¹³ Úgy tűnik, nem Kézai volt az első, aki Magyarországra hozta ezeket a tanokat. Csóka J. Lajos utal IV. Béla egyik 1253. évi oklevelére, melyben ez áll: „ut laicaliter seu vulgariter loquamur, vox populi vox dei . . .”¹¹⁴ Márpedig a *Vox Dei et populi Hungarici* Kézainál is előfordul.¹¹⁵ Mindenesetre Kézai volt az, aki e nyugat-európai tanokat az átértékelt magyar hagyományokkal együtt korszerűen, egy meghatározott nézőpontból, a kismemesek szemszögéből az 1280-as évek Magyarországra vetítette ki.

¹⁰⁷ Uo. 551.

¹⁰⁸ SRH I. 147.

¹⁰⁹ SZÜCS Jenő (Valóság 1968/6. 43.) is utal arra, hogy Kézai a nemesség társadalmi különállásának „történeti jogát” igazolja.

¹¹⁰ HORVÁTH János: ItK 1963. 467—471., 475.

¹¹¹ Az *Aba-nemzetséget* — a 22. fejezetben (SRH I. 163.) — Kézai nyíltan meg is bélyegzi, diszkreditálja. L. HORVÁTH János: ItK 1963. 448—449., 474.

¹¹² Maga a *communitas nobilium* kifejezés előfordul a Kézai-krónia 96. fejezetében (SRH I. 193.). — MÁLYUSZ Elemér szerint (A Thuróczy-krónika és forrásai 54.) a *communitas* Kézainál „a feudális társadalom uralkodó osztályát jelenti, azonban az író származásának megfelelően szélesebb alapokon.”

¹¹³ VÁCZY Péter: A népfelség 559. — L. még MÁLYUSZ Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai 56.

¹¹⁴ Augustinus THEINER: i. m. I. 233. (L. Reg. Arp. I. 991. szám.) — L. CSÓKA J. Lajos: i. m. 578.

¹¹⁵ SRH I. 147.

A 7. fejezet arról is szól, hogy a Turda nemből („de genere”) származó, Kádár nevű rektort a hunok maguk közül („inter se”) választották.¹¹⁶ Feltétlenül igaza van *Istváni Géza*nak: Kézai Kádár szerepét egészen úgy képzei el, mint a generalis congregatióban ítélkező nádorét.¹¹⁷ Kézai azt is megemlíti, hogy a rektor (a nádor) méltánytalan ítéleteit a communitas semmivé teheti. Úgy tűnik, a kismemesség nemcsak a főispáni, hanem a nádori székben is a maga köréből való, az ő érdekeit képviselő embert kívánt látni. Ehhez a beállításához hozzá kell vennünk Kézai II. appendixe 96. fejezetének ama megjegyzését, hogy a nádor (a legnagyobb birtokú főurak egyike) a nemesség hasznáért való („palatino regni, qui pro utilitate nobilium praeficitur . . .”).¹¹⁸ Így egészen világos: a 7. fejezet tulajdonképpen a megyékben élő *kisnemese* grandiózus történelmi utópiája.

Attila uralkodásának Kézai-féle megítéléséhez krónikájának két passzusát kell előrebocsátanunk. Mindkettő a 10. fejezetben olvasható. Az egyik azt mondja a baneriumról,¹¹⁹ hogy azt a hunok „usque tempora ducis Geichae, dum se regent pro communi”, a seregben mindig magukkal vitték.¹²⁰ Ebből talán olyan tétel olvasható ki, hogy a királyság megteremtésétől, azaz Istvántól nem a communitas uralkodik. Egy efféle értelmezéssel szemben *Gerics József* azt próbálta bizonyítani, hogy a királyság intézménye nem szüntette meg a communitast, hanem a király a communitasszal osztozik a hatalomban. „A király . . . a communitastól különvállik mint a szuverenitás megtestesítője, és gyakorolja a felségjogokat, amelyeket máskor a király nemlétében a communitas maga gyakorolt.”¹²¹ Mindenesetre — bármelyik interpretáció képezze a helyes, Kézairól is kifejezni szándékolt értelmet — *Attila* király, tehát alatta semmiképpen sem lehet szó a communitas teljhatalmáról.¹²² Úgy véljük, a kérdés megoldását *Mályusz Elemér* jelentékenyen előrevitte: „Azt homályban hagyta Kézai, hogy a szuverénnek tekintett communitas és a ténylegesen uralkodó király viszonyának alakulását miként képzei el. Mint királyi klerikus, aki urához természetszerűleg ragaszkodott, nem érezte szükségesnek az uralomtól való megfosztás, a letétel kérdését feszegetni. Ugyanígy osztályhelyzete is hallgatásra intette ebben a vonatkozásban. A kialakuló köznemességnek, amely számszerűleg a communitas túlnyomó többségét tette ki, az volt az érdeke, hogy a királyra támaszkodva hárítsa el a bárók támadásait, amelyekkel önállóságát megsemmisíteni s főléje a nagybirtok uralmát kiterjeszteni törekedtek. Számára minden király alkalmas szövetségesnek látszott, akitől csak védelmet remélhet.”¹²³ A 10. fejezet egy másik érdekes megjegyzése szerint *Attila* „Romano more” lett király.¹²⁴ Mit jelent ez? *Bartoniek Emma* szerint ebben azt a XIII. század végi felfogást kell látni, mely a királyválasztást idegen szokásnak tekintti,¹²⁵ míg *Horváth János* értelmezésében aligha jelenthet mást, mint hogy a választás a római jognak megfelelően történt, azaz a népszuverenitás elvi sérelme nélkül.¹²⁶ Inkább *Bartoniek* véleménye felé hajlunk. Hathatott Kézaira a XIII. század közepi, az arisztokrácia érdekeinek hangot adó szerző ama beállítása, hogy *István* is idegen szokás szerint, „Theutonico more” lett felövezve karddal,¹²⁷

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ ISTVÁNYI Géza: A generalis congregatio. Levéltári Közlemények 1939. 54. 1. 13. jegyz.

¹¹⁸ SRH I. 193. — L. GERICS József: Adalékok 129—130.

¹¹⁹ A baneriumról I. KUMOROVITZ L. Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. Hadtörténelmi Közlemények 1954. 3—4. szám 24—25. és 25. 1. 54. jegyz.

¹²⁰ SRH I. 152.

¹²¹ GERICS József: Adalékok 107—109., 130. 1. 6. jegyz. — L. még SZÜCS Jenő: Valóság 1968/6. 43.

¹²² Már GERICS József (Adalékok 109.) utalt arra, hogy a hunok Attilát „super se” tették királlyá (SRH I. 150.), a kapitányokat viszont „inter se” választották.

¹²³ MÁLYUSZ Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai 56—57.

¹²⁴ SRH I. 150.

¹²⁵ BARTONIEK Emma: Az Árpádok trónöröklési joga. Száz 1925—1926. 830—831.

¹²⁶ HORVÁTH János: ItK 1963. 472.

¹²⁷ SRH I. 297.

de szerepet kaphatott a „Romano more” megfogalmazásban az is, hogy a népfelség-elvben, Aquinói Tamás tanításában a „természetes állapot szerint a köz maga él a hatalommal az önkormányzat formájában . . .”¹²⁸

Vitathatatlan, hogy e felfogás szerint, melyet Kézai is adaptálni látszik, a *communitas* uralma után a királyság intézményének megteremtése — és fungálása — *elvileg* visszalépés. Tudnunk kell továbbá azt, hogy a középkori irodalom általában igen *sötét képet* festett Attiláról.

A logikusan várható Attila-kép helyett Kézainál egészen más portrét kapunk a hun királyról: a krónika igazi, nagyszabású, *pozitív hőse* éppen Attila. Miért? Már ez a beállítás előrevetíti a végeredményt: ha a kismemesi igényeket megszólaltató Kézai grandiózus alaknak ábrázolja Attilát, akkor aligha lehet kétséges, hogy a (kis)nemesség nem látta az övével ellentétes érdekűnek a király politikáját. Milyen jellemzést kapott Kézaitól Attila? Külpolitikája lenyűgöző, a király verhetetlen, mindenkit legyőz.¹²⁹ Az egyházpolitika vonatkozásában a 17. fejezetben olvasható ravennai jelenet tájékoztat:¹³⁰ Attila a pápa ellen vonul, támadni akar, de egy látomás eltéríti eredeti szándékától, s a nagy céllal megindított hadjárat azzal végződik, hogy visszatérőben a pápa érdekében (!) lemészárolja a ravennai ariánus eretnekeket. Igaza van Horváth Jánosnak: itt egyházas felfogás érvényesül, Attila a ravennai jelenet során — a középkori történelemszemléletnek megfelelően — az egyház kezében flagellum Dei, az eretnekek pusztítója lett.¹³¹ Ámde a beállítás talán párhuzamba állítható a Menroth-históriával is: mind Menroth, mind Attila az isten, illetve az egyház ellen lázad, s mindketten vereséget szenvednek (mindamellettt Kézai szemlátomást tompítani igyekszik a hun király itáliai terveinek félbemaradását). Attila belpolitikájáról a 10. fejezet tájékoztat: a király módfelett szigorú volt, hunjai csodálatos módon félték tőle,¹³² azaz uralma alatt nincs szeparatizmus.

A Kézai-krónika centrális alakja vitathatatlanul Attila, de világos az is, hogy Kun László afféle második Attila. Célszerű már itt vizsgálat alá venni azt a beállítást, amit Kun László kapott Kézaitól. Simon mester királya külpolitikáját — amely a valóságban inkább bárói, mintsem királyi külpolitika volt — messze a reális mértéken felül értékeli, eltúlozza; a morvamezei (illetve a hódtaivi) csata leírásából kitűnőleg¹³³ Kézai nagy hadvezért, jelentős hódítót lát Kun Lászlóban. Tudjuk, hogy a király erősen egyházellenes velleitású volt, önálló megnyilatkozásai szinte kivétel nélkül ebbe az irányba mutatnak; a tényekkel szemben azonban mégis úgy szerepel László a krónikában, mint „az anyaszentegyház fia”.¹³⁴ A László-kori belpolitikai helyzetet a teljes züllés, az oligarchák hatalmas mérvű előretörése, a királyi hatalom háttérbe szorulása jellemzi. Ezzel szemben az egész Attila-történet azt igazolja, hogy a hun király udvarában élt a *törekvés* az erős központi hatalom megteremtésére, illetve helyreállítására, a morvamezei és a hódtaivi csata Kézai-féle leírásából az derül ki, hogy itt a király vezette egységfront aratott győzelmet. A 74. fejezetben olvasható ama megjegyzés, hogy az „ország nemesei a király úr mellett álltak, mint az ég számtalan csillagai”,¹³⁵ feltétlenül a király és a nemesek szövetségét szimbolizálja.

Attila alakja tehát annak érdekében került kidolgozásra, hogy így mutassa be Kézai, a hű klerikus, milyennek kell lennie Kun Lászlónak. Ez a párhuzam s a két király mindenképpen fiktív és tendenciózus beállítása hatalmas méretű *történelmi utópia*.

A *hun birodalom bukásában* rejlő példatár-jelleget, aktualizáló lehetőséget sem mellőzte Kézai. A bukás fő oka — mint Simon mester a 19. fejezetben megjegyzi —, hogy a hunok

¹²⁸ VÁCZY Péter: A népfelség 558.

¹²⁹ SRH I. 152—158.

¹³⁰ Uo. 159—160.

¹³¹ HORVÁTH János: Stílusproblémák 382.

¹³² SRH I. 151.

¹³³ Uo. 185—187.

¹³⁴ Uo. 185. — Értékelését l. GERICS József: Adalékok 125—126.

¹³⁵ SRH I. 186.

közössége pártokra szakadt.¹³⁶ Az aktualizálást már *Moór Elemér* felismerte: a XIII. század végi helyzet indíthatta Kézait arra, hogy két trónkövetelőt szerepeltessen, akik közül az egyik szerinte idegenekre támaszkodott.¹³⁷ Kézai eme beállításában egyrészt idegenellenessége, de főleg az 1270-es évek végének komoly veszélyeket magában hordozó aktualitása tükröződik, amikor a bárók egy csoportja behozta trónjelöltként az országba a valóban idegen támogatást élvező András herceget, a későbbi III. Andrást.¹³⁸

Az egyenetlenség mint a hun birodalom bukásának oka komoly figyelmeztetés, majdnem fenyegetés a király és a kor felé: a fennmaradás alapja az erős központi hatalom, a király és a nemesség szövetsége. Ha ez utóbbi megbomlik, pusztulással fenyegető helyzet áll elő. Lehetetlen nem arra gondolni, hogy itt nagyon halványan a *familiaritás* problematikája rejtőzik: a nemesk bárói függésbe kerülnek, s ez a szövetség szétszakításában, a bárói szeparatista törekvések győzelmében, a királyi hatalom háttérbe szorulásában kulminál majd.

Kézai magyar történetével kapcsolatban a szakirodalmat elsősorban az érdekelte, hogy milyen hazai krónikát használt forrásul a szerző.¹³⁹ Mi úgy véljük, ismerte a korábbi magyar történeti műveket, feltétlenül többet is. Megfontolandónak tartjuk azonban s tárgyalandónak, hogy több ponton módosítja a magyar történelemtől addig kialakult krónikás vélekedéseket, illetve tanúskodik egy-egy történeti—politikai kérdés XIII. század végi állásáról. Kézai önálló toldása a 26. fejezetben a sobi átkelés története,¹⁴⁰ mely tulajdonképpen népetimologikus monda (Marót nevét Pilismaróttal hozza kapcsolatba).¹⁴¹ A 33. fejezet ama megjegyzése, hogy nemcsak a hét kapitány választott magának szálláshelyet, hanem hasonlóan a többi nemzetségek is ott, ahol nekik tetszett, arról tanúskodik,¹⁴² hogy Kézai ismerte a nagybirtokosság XIII. század közepi historikusát, s koncepciójának hatása alól itt nem tudott szabadulni. Az ugyanabban az időben lejegyzett Botond-mondában Opour szerepelt vezérként.¹⁴³ Úgy tűnik: Kézai nem fogadja el, hogy Botond magánhadserg tagjaként vitézkedett, ő Taksonyt teszi meg seregvezetőnek.¹⁴⁴ Simon mester — a hagyományos (egyik korai gestánkban¹⁴⁵ és Anonymusnál is feltűnő¹⁴⁶) vélekedéssel szemben — Géza és nem Taksony idejére teszi a magyar történelem cezuráját.¹⁴⁷ Mi lehetett a változtatás oka? *Gerics József* fejtette ki, hogy kimaradtak a Kézai-krónikából az idegen eredetű királyság megteremtésével és a számos magyar nemes szolgálásra vetésével kapcsolatos részek.¹⁴⁸ Feltevésünk szerint az arisztokrácia XIII. század közepi írója Gézára vezette vissza részint a magyar királyság idegen voltának koncepcióját,

¹³⁶ Uo. 161.

¹³⁷ MOÓR Elemér: Volt-e magyar hunmonda? Bp. 1923. 32—33.

¹³⁸ PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Bp. 1899. 337.

¹³⁹ L. ua.: A Képes Krónika Árpád-kori részeiről. Uo. 602.; DOMANOVSKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája, passim; MADZSAR Imre: i. m. 76., 102.; HÓMAN Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum 31., 94.; ERDÉLYI László: Ötven historicus szentistváni emlékművei. Sok tisztázott alapvető probléma. Szeged 1941. 13.; DOMANOVSKY Sándor: Attilától Árpádig. Adalék krónikáink kritikájához. Melich-Emlékkönyv. Bp. 1942. 63.; INOKAI TÓTH Zoltán: i. m. 38.; TÓTH Zoltán: Szent István legrégebbi életirata nyomán. Száz 1947. 57.; CSÓKA J. Lajos: i. m. 600.

¹⁴⁰ SRH I. 165. — L. GYÖRFFY György: Krónikáink és a magyar őstörténet 20.

¹⁴¹ Uo. 20. és 20. l. 6. jegyz.; HORVÁTH János: ItK 1963. 471.; Gy. GYÖRFFY: Die Erinnerung an das grossmährische Fürstentum in der mittelalterlichen Überlieferung Ungarns. Acta Archaeologica, tomus XVII. (1965) 44—45.

¹⁴² SRH I. 167.

¹⁴³ Uo. 310.

¹⁴⁴ Uo. 171.

¹⁴⁵ Ennek nyomát l. uo. 311.

¹⁴⁶ Uo. 113.

¹⁴⁷ Uo. 172.

¹⁴⁸ GERICS József: Adalékok 125.

részint pedig az előkelő advenák birtokjogosultságát. Kézai — hogy kirántsa a talajt ezen elmélet alól — merész húzással a fejedelmet tulajdonképpen a pogány korba sorolja be, azt állapítja meg, hogy a magyarok egészen Géza koráig kalandoztak („usque tempora ducis Geichae hinc inde huic mundo spolia et pericula dinoscitur intulisse”).¹⁴⁹ Ugyanezt mondja Hartvik is: Géza akkor volt a vezér, amikor a magyarok isten egyházát pusztították.¹⁵⁰ Kézai megláthatta Hartviknál a — politikai érdekből neki is kedvező — negatív Géza-portrét, s szó szerint Hartvikból véve át a „mert keze embervértől volt bemocskolva”¹⁵¹ passzust, önálló megfogalmazásban így folytatta: „nem volt alkalmas e nagy nép megtérítésére”.¹⁵² Világos: Kézai is — miként Hartvik — a véres harcok ódiumát Gézára háritotta,¹⁵³ s végső fokon elvileg tette lehetetlenné az idegen királyságnak Gézára építő koncepcióját. A krónika 54. fejezetében Simon mester egy nyilván régóta élő hamis tradíciót jegyez le: András testvéreinél „aivo potior” volt.¹⁵⁴ A 61. fejezetben Kézai rendkívül pozitív kép keretében tulajdonképpen szentté avatja („sicut sancta veneratur”) Salamon feleségét, akit Zsófiának nevez.¹⁵⁵ II. Béla leánya, a szent életű Zsófia tetteinek Juditra szignálása világosan amellett szól, hogy egyrészt a XIII. század végére a köztudatba mélyen beivódott Judit és Zsófia azonosítása Salamon felesége alakjában,¹⁵⁶ másrészt (mivel Zsófia szentéletűsége éppen Salamon hitvesét magasztalta fel¹⁵⁷) mutatja azt, hogy a XII. században virágzott Salamon-hagyomány a XIII. századra sem ment veszendőbe. Ugyancsak a 61. fejezet számol be arról, hogy Salamon „szerzetesi öltözetben azután Fehérvárra ment. És midőn [unoka]testvére, László a Boldogságos Szűz egyházának kapujában a szegényeknek saját kezével alamizsnát osztott, azt mondják, közöttük ő is kapott. László mihelyt meglátta, felismerte. Visszatérvén László az alamizsna-osztásból, megparancsolta, hogy szorgalmasan keressék, nem azért, hogy ártson neki. Ő [Salamon] azonban rosszat sejtve elment onnan . . .”¹⁵⁸ *Gerics József* mutatta ki, hogy a Műgelnél fenntartott Salamon-hagyományt¹⁵⁹ Kézai ismerte, de sértőnek érezte Szt. Lászlóra, és szükségesnek találta korrigálni. Kézainak, a királyi udvar krónikásának állást kellett foglalnia a hagyomány ellen. „E hagyomány kipusztításának oka valószínűleg »kényes«, az Árpád-ház és a magyar egyház egyik legjobban tisztelt szent királyára az utókor szemében árnyékot vetítő mondanivalójában keresendő.”¹⁶⁰

Izgalmas kérdés a Kézai-krónikából kisugárzó *társadalmi osztályérdek* vizsgálata, melyre Kézai önálló megfogalmazású helyei nyújtanak lehetőséget.

1. Kézai munkája bizonyos vonatkozásban *királykrónika*, visszatérés a XI—XII. században kedvelt műfajhoz. A *dinasztikus szemlélet* feltűnő jelei megtalálhatók Simon mesternél. Úgy véljük: ez a profil másodlagos: Kézai *elsősorban* kismemesi történetírő, s mivel a kismemesség tömegeinek érdeke a XIII. század végén — lényeges pontokon — *szükségszerűen* egyezett a királlyal, így alakult ki a fenti képlet. A történeti alkotás királykrónika-jellegét jól mutatja

¹⁴⁹ SRH I. 172.

¹⁵⁰ SRH II. 403.

¹⁵¹ Uo. 404.; SRH I. 188.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ GERICS József: Adalékok 125.

¹⁵⁴ SRH I. 178.

¹⁵⁵ Uo. 181—182.

¹⁵⁶ ERDÉLYI László: Ötven historicus szentistváni emlékművei 11.; ua.: Krónikáink magyarul. Szeged 1943. 104. l. 19. jegyz. — L. még DOMANOVSKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája 138.

¹⁵⁷ L. GERICS József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22. Bp. 1961. 111. l. 87. jegyz.

¹⁵⁸ SRH I. 181.

¹⁵⁹ SRH II. 191—192.

¹⁶⁰ GERICS József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái 110—112.

Attila és Kun László pozitív képe. Kézai dinasztikus szemléletére enged következtetni az a beállítás, hogy határozottá teszi Árpádnak a — XIII. század közepi nagyúri történetírásban kétségbevonat — primátusát a honfoglalásban: Árpád népével elsőként kelt át a ruténok havasain, az Ung folyónál elsőként ütött tábort.¹⁶¹

2. Már a korábbiak alapján is bizonyosra vehető, hogy *Kézai a köznemesség történetírója*. A magyar történeti anyag áttanulmányozása meggyőző bennünket az állítás helyességéről: Kézai — ahol módja van rá — szerepet juttat a köznemességnek.

Kézai:

(46. fej.): Videntes igitur principes et *nobiles regni* mala gentis suae, quae fiebant contra legem . . . (SRH I. 174.)

(47. fej.): . . . principes et *nobiles regni Hungariae* episcoporum consilio in unum convenerunt . . . (Uo.)

XIV. századi krónikakompozíció:

(71. fej.): Videntes igitur principes Vngarie mala gentis sue, que contra *Deum* eis inferiebantur . . . (SRH I. 323—324.)

(72. fej.): . . . principes Hungarorum et *militis* consilio episcoporum convenerunt . . . (Uo. 324.)

Ha ezekhez hozzávesszük a nemesi communitasról mondottakat, világos: Kézai kiemelkedő helyet juttat krónikájában a köznemességnek.

3. Jellemző, hogy sem a dinasztikus történetírás (igaz, a XI—XII. században még alig lehet polgársággal számolni), sem a XIII. század első kétharmadának egyre jobban a nagyúri érdekek kifejtését szolgáló történetírása nem érdeklődött a *polgárság* iránt. Feltétlenül több a véletlennél, hogy Kézai a magyar történeti részben két alkalommal,¹⁶² de még a hun-krónikában is említ polgárokat.¹⁶³ Az a tény, hogy Kézai figyelmet fordít rájuk, arra mutat, hogy a polgárság nem állt messze tőle. Itt a XIII. században kialakuló, a királyságnak természetes támaszt jelentő városi polgárságra kell gondolnunk.

4. Korábban a *nép* kívül maradt a krónikákon és gestákon, s ha nagy ritkán utáltak is rá, az demagóg célzatú volt. Hogy Kézai komoly érdeklődést mutat a *parasztság* iránt, azt mindekelőtt a — lentebb tárgyalandó — II. appendix mutatja, de a magyar történeti részben is találunk figyelemre méltó negatívumot és pozitívumot. Simon mester mellőzi az egyik korábbi krónikaszerkesztmény ama megjegyzéseit, hogy Aba Sámuel parasztokkal és nemtelenekkel érintkezik,¹⁶⁴ hogy velük étkezik, lovagol és társalog.¹⁶⁵ Ez a negligálás vitathatatlanul tendenciózus: a IV. László utáni történetírás majdnem hasonló „vádakkal” illeti a kun királyt.¹⁶⁶ Kézai mintegy öntudatlanul az írott s nyilván már a király életében felhozott szóbeli vádak ellen védekezik. Ez a kihagyás elsősorban dinasztikus célzatú, de talán azt is kifejezi: a szerző nem tekinti bűnnek a parasztokkal való együttlétet. A nép iránti érdeklődését az 57. fejezetben olvasható, csak Kézainál, tehát önálló betoldásként¹⁶⁷ előforduló Bársonyos-monda¹⁶⁸ jól mutatja. Itt Kézai a „rusticusok” honvédő szerepét emeli ki.¹⁶⁹ Ha idevesszük a társadalom elnyomottjainak történetéről szóló II. appendixet is, aligha lehet kétséges: szerzőnk átlagon felüli érdeklődést tanúsít a parasztság iránt.

¹⁶¹ SRH I. 165. — L. HORVÁTH János: Stílusproblémák 348.

¹⁶² SRH I. 178., 183.

¹⁶³ Uo. 159.

¹⁶⁴ Uo. 329.

¹⁶⁵ Uo. 330.

¹⁶⁶ Uo. 472—473.

¹⁶⁷ DOMANOVSKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája 110.

¹⁶⁸ SRH I. 179—180.

¹⁶⁹ Uo. 179.

5. Mint már láttuk, az egyházzal kapcsolatos vonatkozások ellentmondásosan jelentkeznek a krónikában. A magyarság ősvév tette Menroth—Nemproth lázad isten ellen — és elbukik, a grandiózus történeti egyéniségként ábrázolt hun—magyar király, Attila a pápa ellen akar támadni — és e tekintetben eredmény nélkül kényszerül visszavonulásra. Tudjuk: Kun László egyházellenes politikát folytatott. Mégis a 74. fejezetben a király a katolikus anyaszentegyház fiaként szerepel.¹⁷⁰ *Gerics József* úgy magyarázza ezt a beállítást, hogy „IV. László védelemre szorult az egyházzal szemben. Ebben a helyzetben Kun László fidelis clericusának nem a királynak az egyházzal szembeszálló magatartását kellett igazolnia, hanem a klérus vádjaival szemben azt kellett bizonyítania, hogy ura nem ellensége az egyháznak, és éppen ezért indokolatlanok az ellene hozott egyházi rendelkezések.”¹⁷¹ Anélkül, hogy kétségbe vonnánk *Gerics* hipotézisének valószínűségét, mi mégis úgy látjuk: a király és az udvar „ízlésének” inkább az egyházellenesség, Menroth lázadása és Attila pápa elleni támadása felelt meg.¹⁷² Kézai klerikus: ő tompíthatja Kun László és környezete egyházellenességét, a király hű kereszténnyé festése is Kézai szubjektív véleményét fejezheti ki, de valóban szerepet játszhatott ebben a *Gerics* által kihüvelyezett politikai élelítés, talán nem is Kun László, hanem Kézai oldaláról: az egyházza szükség van, az egyházzal ápolni kell a barátságot. Miért?

Érdeemes végigfutni azon társadalmi tényezők, osztályok és rétegek során, amelyeket Kézai kiemelten tárgyal: király, egyház, köznemesek, polgárok, parasztok. Nyilván kell lenni egy olyan megfontolásnak, melynek segítségével egyetlen láncra fűzhetőek ezek: ez pedig az *oligarchaellenesség*. A bárók elsősorban a király ellen támadnak, az ő maradék birtokaira fenik fogukat, a központi hatalom megfojtására töreksenek. A köznemeseket mindinkább a familiaritás, a királyhoz fűződő szálak elszakítása, a bárói alávetés veszélyezteti. A polgárságnak és a parasztságnak lételeme a békés termelőmunka, alapvető érdeke az ököljog-állapot felszámolása. Az egyház, bár az 1280-as években fő tüzét a nem éppen hitbuzgón keresztény király ellen irányítja, potenciálisan feltétlenül a hatalmas bárók ellenfele, akik már az egyházi birtokra is szemet vetettek. A magyar történeti részben tehát határozottan — bár a konkrét helyzet alapján utópisztikusan — egy *oligarchaellenes tábor* körvonalai bontakoznak ki.

*Kézai I. appendixe*¹⁷³ „De nobilibus advenis” címmel az — igazán vagy fiktíve — idegen eredetű nemesei genealógiáját adja. Forrásként a nagyúri érdekeket megszólaltató XIII. század közepi történetíró művét használta hozzá. Magának az I. appendixnek a megszületése azt mutatja, hogy az oligarchaellenes Kézai sem tudta magát teljesen kivonni az advena-lista nagyúri törekvéseket kifejező szerzőjének hatása alól, azonban még a nagyrészt idegen eredetű és Kézaiéval ellentétes szemléletet mutató lajstromban is ábrázolni tudta Simon mester saját nézeteit. Az elvi bevezetőben Gézára hártja a vérontás ódiúmat, kihagyja a magyarok nyakas hitetlenségéről szóló megjegyzést, mely az idegen eredetű királyság koncepciójának volt fontos láncszeme.¹⁷⁴ „A Hont—Pázmán-nemzetség őseinél csak annyit említ, hogy Istvánt német szokás szerint karddal öveztek fel,¹⁷⁵ és teljesen elhagyja azt a leírást, amely szerint István a német lovagok tanácsára és segélyével lett király a magyarok felett, és sok magyart szolgaságra vetettek a pogánysághoz való ragaszkodásért.”¹⁷⁶ Sőt, a 94. fejezetben azt jegyzi meg szerzőnk, hogy a jövevények a királynak és az ország más urainak szolgáltak, tőlük nyertek feudumo-

¹⁷⁰ Uo. 185.

¹⁷¹ GERICS József: Adalékok 125—126.

¹⁷² Hogy az egyház nem vette jó néven az Attila-kultuszt, azt Szt. István verses históriájának tendenciája bizonyítja. (L. MEZEY László: Szent István XIII. századi verses históriája. Magyar Századok. Bp. 1948. 47., 49.)

¹⁷³ SRH I. 187—192.

¹⁷⁴ Uo. 188. — L. GERICS József: Adalékok 125.

¹⁷⁵ SRH I. 188—189.

¹⁷⁶ GERICS József: Adalékok 125.

kat.¹⁷⁷ Ez a beállítás merev tagadása a magyar királyság (és a magyarországi kereszténység) idegen eredetéről a XIII. század közepén kidolgozott koncepciónak.

Simon mester krónikája 6. fejezetében határozottan leszögezi, hogy Magyarországnak 108 tiszta nemzetsége van és nem több,¹⁷⁸ más genusok advenák vagy foglyoktól erednek. S hogy mondanivalójának nagyobb nyomatókat adjon, megismétli: a 108, még a Meótság vidékén kialakult nemzetség „absque omni missitalia” értendő.¹⁷⁹ A 108-as szám az advena-listát bevezető 76. fejezetben is előfordul: „Minthogy a tiszta Magyarországnak nem több, mint 108 nemzetsége van, most azt kell megnézni, honnan való azok eredete, akik »latin« földről vagy Németországból vagy más országokból jöttek.”¹⁸⁰ Nyilvánvaló, ilyen beállításban egészen más értelmet nyer az advena-lajstrom, mint a nagybirtokosság XIII. század közepi történet-írójánál.

Ama tény mögött, hogy Kézai nem disztingvál, a 108 nemzetséget egységesként kezeli mind jelen állapotában, mind a 108 provinciából levezetett eredetében, nagyon fontos politikai tartalom húzódik meg: a *nemesi egyenlőség*.¹⁸¹ A köznemesség báróellenes jelszava, egyszersmind a nemesi vármegye eszméje is ez a kisnemesek értelmezésében.

Az ún. II. appendix¹⁸² kétségtelenül a Kézai-krónika legértékesebb része; a polgári történet-írást keveset foglalkozott ezzel, lebecsülte értékét,¹⁸³ tulajdonképpen csak a marxista történet-írás „fedezte fel”. Sok problémája megoldatlan még ma is, s ha nem is vállalkozhattunk a kérdések mindegyikének felgöngyölítésére, néhány szemponttal talán mi is hozzájárulhatunk a megoldás útjának egyengetéséhez.

A II. appendixben lényeges történeti megfigyelések kapnak hangot. A szerző a honfoglaló magyarokat a XIII. század végi kunokhoz hasonlítja (nem is egészen alaptalanul), a pogányságot az állattartással, a kereszténységet a földműveléssel jellemzi. Ez utóbbi tételek levonásához is a kunoknak a magyarokkal történt összehasonlítása nyújthatott segítséget. Már ebből is két következtetés adódik. Egyrészt a II. appendixre hatott a kunok magyarországi jelenléte, a kunok élete.¹⁸⁴ Másrészt, éppen ebből következően, a II. appendix aligha elvont fejtegetés, hanem afféle kulcs-„regény”, a kulcs megtalálása azonban igen nehéz.¹⁸⁵

¹⁷⁷ SRH I. 192.

¹⁷⁸ A kutatás kiderítette, hogy a „108-as számot megközelítő eredményre jutunk, ha a ma ismert 180 nemzetségből a jövevényeket és az egyfalus, látszólag várjobbágyi eredetű nemzetségeket levonjuk. A 108-as szám tehát nem ősi hagyományon alapul, hanem a Kálmán törvénye alapján nemzetségi joggal birtokló nemek számontartásán.” (GYÖRFFY György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Ua.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Bp. 1959. 15.) Igaza van MÁLYUSZ Elemérnek (A Thuróczy-krónika és forrásai 54.), Kézai a nemzetségek számát jó magasan, 108-ban állapította meg, így az egyszerűbb nemzetségeket is hozzájuk számította. Vö. még GERICS József: Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. ItK 1967. 589—590.

¹⁷⁹ SRH I. 146.

¹⁸⁰ Uo. 187—188.

¹⁸¹ Ehhez a megállapításhoz a szakirodalom más úton is eljutott. L. HÓMAN Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum 47—48.; VÁCZY Péter: A népfelleg 559.; GERICS József: Adalékok 129.

¹⁸² SRH I. 192—194.

¹⁸³ L. pl. DOMANOVSKY Sándor: Kézai Simon mester krónikája 142. — Kivételként talán csak MARCZALI Henrik [Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301). SZILÁGYI Sándor (szerk.): A magyar nemzet története II. Bp. 1896. 635.] véleménye jön számításba: a II. appendix „rövidsége mellett is [Kézai] művének legbecesebb része. Magyarországon ez a belső állapotok leírásának első kísérlete.”

¹⁸⁴ ERDÉLYI László: Krónikáink atyja Kézai 24—25.; GYÖRFFY György: A kunok feudalizálódása 248., 253., 258.

¹⁸⁵ ERDÉLYI László és GYÖRFFY György (l. fentebb, 184. jegyz.) a kun-kérdésben, HORVÁTH János (Stílusproblémák 374—377.) a római jogban, GERICS József (Adalékok 127—128.) Kun László védelmében, LEDERER Emma (ELEKES Lajos—LEDERER Emma—

Vizsgáljuk meg pontról pontra a II. appendix egyes fejezeteinek tartalmát! A 95. caput arról szól, hogy a pogány magyarok keresztény és pogány foglyaik egy részét megölték, más részét magukkal vitték a csatába, ismét más részét szolgálatukba állították. A kereszténység felvétele után a római egyház megparancsolta Géza fejedelemnek és István királynak, hogy a keresztény foglyokat engedjék szabadon, mivel a foglyok között sok nemes van. „Mivel pedig az ország igen tágas és néptelen volt, az egész communitas nem adta ehhez beleegyezését a pápának, az oly módon intézkedett, hogy a foglyok földet műveljenek és a föld gyümölcséből éljenek, mint más keresztények. Ezért a földdel nem rendelkező foglyok elvállalták, hogy saját akarataikból bért adnak, amennyit az urak kirónak.”¹⁸⁶

A 96. fejezet szerint a sok fogollyal rendelkező hatalmasok (potiores regni) nem bocsátották foglyaikat szabadon, miként a pápa akarta, hanem ház körüli szolgálatra rendelték sokukat: ezek lettek magyarán az udvarnokok. Ezt a szolgálatot, jöllehet akkor már a foglyok közül sokakat nemesek bírtak, Kálmán idejében törölték el. Ő azt akarta, hogy a foglyok szolgálatait csak ő maga és a főpapok vehessék igénybe. És hogy a nemesek communitasa ezt az eltörlést ne vegye rossz néven, a király udvarnokait használatra a nádornak adta, akit a nemesek érdekében állítanak élükre. A magyarok nehéz munkákat és terheket raktak foglyaikra, ami nem tetszett a főpapoknak, s szóltak a pápának. A pápa megbízta Szt. István királyt, hogy országának egyházait belátása szerint rendezze, váltsa ki a foglyokat, s azokkal csak ő rendelkezze. Ő minden foglyot ki is váltott, kivéve azokat, akiket az ország nemesei az egyházaknak ajánlództak. Az előbbieket közül többeket rendelt várainak szolgálatára kisebb függéssel.¹⁸⁷

A 97. fejezet arról tudósít, hogy a várjobbágyok szegény nemesek, akik a vár földjeiből kaptak földet a királytól.¹⁸⁸

A 98. fejezet szerint a magyarok nem szívesen engedték, hogy a király megváltsa foglyaikat. Erre Szt. István király és a főpapok rákényszerítették őket.¹⁸⁹

A 99. fejezet szerint a kiváltás csak a keresztény foglyokra vonatkozott, a barbár népből valókról a pápa semmit sem szólt. Azt akarja ugyanis az apostoli szék, hogy a pogányok a keresztényeknek legyenek alávetve.¹⁹⁰

Helyesen utalt *Gerics József* arra, hogy a „II. függelék keletkezését . . . csak a megírás korának társadalmi fejlődésével, mozgalmával kapcsolatban lehet kielégítően megmagyarázni. Az egységesedő dolgozó osztály harca a szabad költözésért a fokozódó terhek ellen, a serviensek és a felemelkedő várjobbágy-elemek communitas-szá (bár e terminus még szinte anakronizmus) szervezkedésének kezdetei, a tomboló feudális anarchia, a király és az egyház között folyó küzdelem, a pápaság beavatkozásai, a király kísérletei a serviensekkel való összefogásra az oligarchia ellen, a kun kérdés, a világi és egyházi nagybirtok ellentétei: ezek az összetevői annak a társadalmi környezetnek, amelyből ez a társadalomszemlélet kisarjadt.”¹⁹¹ A II. appendix egyes mozaikjai tisztázottnak látszanak,¹⁹² s ha Kézai támaszkodott is iratlan (talán

---

SZÉKELY György: i. m. 219.) Kun László udvarának egyházellenes tendenciáiban, az ott megszelídített ható eretnek ideológiában, MÁLYUSZ Elemér (Történelmi Szemle 1961. 520—521.) pedig Kézai családjának helyzetében véli e „kulcs” megtalálását.

¹⁸⁶ SRH I. 192—193.

¹⁸⁷ Uo. 193.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Uo. 194.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ GERICS József: Adalékok 126—127.

¹⁹² ERDÉLYI László (Kronikáink atyja Kézai 24—25.) a kunok hatására és az 1279. évi országgyűlés dekrétumaira, MÁLYUSZ Elemér (A magyar köznemesség kialakulása. Száz 1942. 427—428.) a királyi serviensek és a várjobbágyok nemessé történt összeolvadására, GYÖRFFY György (A kunok feudalizálódása 248., 253., 258. és 258. I. 82. jegyz.) szintén a kunok hatására és Fülöp pápai legátus tevékenységére, céljaira, GERICS József (Adalékok 127.) — ERDÉLYI László és GYÖRFFY György nyomán — a kun törvényekre és az 1279-es

még honfoglalás kori) hagyományra,¹⁹³ ha ismerte is Kálmán törvényeit,¹⁹⁴ ha fel is használta Hartvikot,¹⁹⁵ ha alaposan ki is aknáta a római jogot,¹⁹⁶ első számú és alapvető forrása, amely azonban tényleg csak nyersanyag lehetett,¹⁹⁷ *saját korának valósága* volt, ahonnan a mozaikok szinte hiánytalanul levezethetők.¹⁹⁸ Úgy véljük: azt, hogy a mozaikok milyen elrendeződést nyerjenek, milyen szintet kapjanak, azaz a társadalomszemléletet ugyancsak a *kor* szabta meg.

Az apró kockákból összeállítható — és talán összeáll — kép világos. Milyen társadalmi osztályok, rétegek milyen beállítást kapnak a II. appendixben? Az *egyház* a felszabadítás eszmei atyja, a *király* a végrehajtója, a *köznevesek* megkülönböztetett figyelemben részesülnek, az *alávetettek* felszabadítása, szabad költözésük mintegy központi kérdéssé nővi ki magát, a *hatalmasokat* viszont elítéli a szerző. Ismét az a képlet ez, amivel a magyar történeti rész elemzésekor találkozhattunk: az *oligarchaelenes tábor*. Ez a platform nagyon sajátosan tükröződik a II. appendix szövetségi rendszerében: a király és az egyház közösen tevékenykedik,¹⁹⁹ a király nemesít, az egyház pedig kap (szolgákat) a nemességtől.

A képlet legérdekesebb tényezőjét az alávetettek osztálya szolgáltatja: Kézai itt tökéletesen elleplezi az *osztályszempontot*. A király, az egyház és a köznemesség mind az ő érdekükben dolgozik, felszabadításukért, a súlyos terhek ellen, a könnyebb szolgálatért. Mindezek fejében az alávetettek *önkéntes* béradást vállalnak. Határozott kismemesi szemlélet ez: szeretné nem létezővé tenni a parasztságot, az alávetettek *osztályharcát*. Mindamelllett a köznemesei szemléletű (és származású) Kézai nem áll oly messze a jobbágyoktól, hogy — ha másért nem, aktuálpolitikai megfontolásból — ne adjon hangot a rabszolga-felszabadításban, a szabad költözésben, a terhek könnyítésében realizálódó követeléseiknek. Ezek megoldását azonban nem harc, hanem afféle kölcsönös megegyezés formájában képzei el, az *osztálybéke* platformjáról. S megint csak a kis birtokú, kevés jobbággal rendelkező kismemes az, aki elsősorban *fél* a paraszti osztályharcától.

Túl ezen: a II. appendix reális problematikát hordoz; az előkelő nagyurak történeti elítélését tartalmazza. Vagyis az 1280-as években a kismemesség a paraszti osztályharc mellett a másik fő veszélyt a bárók előretörésében látja, s utópisztikus célként az ellenük széles körre kiterjedően létrehozandó egységfrontot jelöli meg történetirója, Simon mester.

*

Kézai — talán kismemesi származásából következően — elsősorban a köznevesek érdekeit képviseli. Valamelyik olasz egyetemen tanulhatott, olasz szavai Észak-Itáliára mutatnak.²⁰⁰ A római jogot Bolognában vagy Paduában sajátíthatta el, itt érhetette a skolasztika, Aquinói

eseményekre, LEDERER Emma (A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. 1959. 59.) a jobbágság szabad költözésére utalt.

¹⁹³ MÖLNÁR Erik: i. m.² 290.; LEDERER Emma: A feudalizmus kialakulása Magyarországon 58.

¹⁹⁴ Uo. 59.

¹⁹⁵ SRH I. 193.

¹⁹⁶ HORVÁTH János: Stílusproblémák 374—377.

¹⁹⁷ Mint GERICS József (Adalékok 127.) véli.

¹⁹⁸ L. fentebb, 192. jegyz.

¹⁹⁹ Hogy a szerző éppen ezt az oldalt emeli ki, talán azzal kapcsolatos, hogy a király és az egyház együttműködése hiányzott az 1280-as években. Kézai azonban vigyáz az „arányokra”, hiszen azzal a megjegyzésével, hogy a pápa Istvánra szignálta a magyar egyházak feletti rendelkezést, azt juttatja kifejezésre: a király és az egyház viszonylatában a királyé a vezető szerep. Direkt válasz ez Fülöp fermói püspököknek, aki az I. kun törvény arengájában viszont éppen a pápa szupremáciáját és a magyar király fiúi engedelmisségét emelte ki a III. Ince-féle igények szellemében.

²⁰⁰ ECKHARDT Sándor: Száz 1927—1928. 466.

Tamás hatása, itt szívhatta magába a népfelség elvét. Járhatott Franciaországban is; francia topográfiai tájékozottsága,²⁰¹ Chalon nevének franciás írása²⁰² (valamint koncepciójának esetleges francia talajból származó gyökere²⁰³) mutat erre. Magyarországi állása (fidelis *clericusként* szolgálni Kun Lászlót) önmagában véve óriási kontraszt a kor hivatalosan táplált egyházellenességéhez viszonyítva. Ez az ellentmondás kompromisszum formájában jelentkezik: egyrészt Simon mester krónikája tükrözi Kun László udvarának pogányos ösvállalását: Menroth—Nemproth isten ellen lázad, Attila pedig pogány, maga Kézai sejteti, hogy a hun királynak nincs semmiféle vallásos meggyőződése.²⁰⁴ Attila azonban nem viszi véghez a pápa ellen tervezett hadjáratot, meghunyászkodik előtte, Kun Lászlónál sem egyházellenessége, hanem inkább fiktív szívessége dominál az egyház iránt (pl. Lászlónak a katolikus anyaszentegyház fiaként való aposztrofálása).²⁰⁵ Ez utóbbi beállításokat azonban valószínűleg Kézai klerikus volta s ama megfontolás sugallta, hogy az egyházra is szükség van az oligarchaellenes harcban.

Kézai művének alapvető tendenciája az oligarchaellenes tábor megszerveződésének, szövetségének történeti igazolása. Ebben a képben nagy súlyt és fontosságot kap a királyi hatalom ábrázolása. A krónika központi alakja Attila, benne tükröződik a Kun László-i udvar célkitűzése: megszüntetni a szeparatizmust, erős központi hatalmat kiépíteni. De a hun-történet figyelmeztetéssel is szolgál Kun László kora számára: ha felbomlik az erős királyi hatalom, széthullással fenyeget az állam, a birodalom is. A krónika másik fő alakja Kun László, benne Kézai Attila hagyományának továbbfolytatóját látja.

A krónikában a köznemességgel kapcsolatban írottak is döntően a fő koncepciót, a báróellenes egységfront történeti igazolását szolgálják. Mivel a köznemesek számának, politikai súlyának növelésében a nemesítések révén a király is tevőleges szerepet játszik, a köznemesek ezen a szálon is szorosan kapcsolódnak a királyi hatalomhoz. Továbbá a hun-történet és a Kun László-história is igazolja: a király és a nemesek szövetségeseik. A királyság megteremtése előtt a nemesi *communitas* gyakorolta a hatalmat, a királyság intézményének bevezetése sem változtatott a lényegen, hiszen Attilát egyetértő akarattal emelték maguk fölé királyul; sőt, ha *Gerics József* értelmezése képviseli a helyes megoldást, hogy ti. Kézai szerint a *communitas* nem halt el a királyság megjelenésével,²⁰⁶ akkor ez még jobban nyomatékosítja a király és a nemesség szövetségét. Kiemelten hangoztatja Kézai az egységes nemesség fikcióját, ami önmagában is báróellenes; ehhez némi előzményeket (a nemesség-fogalom szűk körű kiterjesztésével) már a XIII. század közepi nagyúri történetírás is adhatott, illetve jelenthetett.

Sokat foglalkozik Kézai az alávetettekkel, elismeri honvéd szerepüket, de a belpolitika szférájában az osztálybúke platformján áll. Mérsékletes bánásmódot tételez fel a parasztság irányában, kisebb terheket, rabszolga-felszabadítást, a szabad költözés állapotának elérését, s ezért „cserében” a jobbágyok önkéntesen bért adnak. További vizsgálatot igényel, hogy ez a földbérfizetés mennyiben takarhatja a nyugati típusú, de szórványosan Magyarországon is fellelhető járuléklazulási formát.²⁰⁷ Valószínű, hogy az osztálybúkéért propagálja Kézai, mert a kisenemes fél a XIII. század második felében igen intenzív paraszti osztályharctól, de talán azért is, mert a széttagolódást képviselő bárókkal szemben a parasztságra is szükség lehet, hiszen elsősorban a paraszti termelőmunkát (következésképpen a parasztok munkájából élő uralkodó osztályt, főleg a köznemeseiket) korlátozza a bárói anarchia.

²⁰¹ SRH I. 153.

²⁰² Uo. — L. ECKHARDT Sándor: Száz 1927—1928. 623.

²⁰³ SZÜCS Jenő: Történelmi Szemle 1967. 131—132.; ua.: Valóság 1968/6. 43.

²⁰⁴ SRH I. 159.

²⁰⁵ Uo. 185.

²⁰⁶ GERICS József: Adalékok 107—109.

²⁰⁷ PACH Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Bp. 1963. 22—32., 45—47.

Kézai krónikájának legfontosabb gondolatsora annak bizonyítása, hogy a magyar (és a hozzákapcsolt hun-) történet fénykorát akkor élte, amikor a köznemességgel szövetséges királyi hatalom erős volt, gátat tudott vetni a bárói törekvések érvényesülésének. Ez kétségtelenül a Kun László-i udvar *szubjektív* igényét fejezi ki; a való helyzet egészen más.

Kézai munkája *grandiózus történeti fikció*: azt mutatja, minek, milyennek kellene lennie a történelemnek ahelyett, hogy mi és milyen volt. Vagyis a XIII. század végének objektív korszaka helyett a kor objektív mozzanatok segítségével összeállított, összességében azonban mégis bizonyos társadalmi rétegek, hatalmi tényezők által *elképzelt, óhajtott* szubjektív képét kapjuk.

Gyula Kristó

SIMON KÉZAI ET QUELQUES TRAITS DE L'IDÉOLOGIE DE LA PETITE NOBLESSE À LA FIN DU XIIIe SIÈCLE

Simon Kézai, aumônier de la cour du roi Ladislas IV (nommé le Couman) (1272–1290), créa une chronique hongroise nouvelle dans la première moitié des années quatre-vingts du XIIIe siècle. Issu de la petite noblesse et ayant fait ses études à l'étranger, Kézai visait dans son ouvrage à justifier historiquement l'organisation et l'alliance d'un camp antioligarchique. C'est Attila, le souverain des Huns au Ve siècle qui est la figure centrale de la chronique, c'est en lui que l'écrivain représente les objectifs de la cour de Ladislas le Couman et de la petite noblesse à la fin du XIIIe siècle, objectifs qui consistaient à faire cesser l'état de démembrement du pays et à créer un pouvoir central puissant. A maints passages de son ouvrage, Kézai accentue le fait que le roi et les nobles sont des alliés, mais en même temps il fait ressortir que non seulement le roi et la petite noblesse, mais les autres éléments de la société — l'église et les soumis — ont aussi un intérêt à limiter l'anarchie des barons. La force dirigeante de cette alliance utopique devrait être, outre la royauté, précisément cette petite noblesse dont le titre de noblesse, selon Kézai, était identique avec celui des barons, et dont l'organisation, la *communitas* des nobles dirigeait jadis le pays, plus tard les comitats. L'oeuvre de Kézai est une fiction historique de grande envergure: elle montre comment l'histoire devrait être, au lieu de ce qu'elle était.